KNJIŽEVNOST HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA ZADNJIH STO GODINA

U v o d

Tijekom stoljeća, posebno za vrijeme četiristoljetne turske uprave, franjevci su u Bosni i Hercegovini ostali gotovo jedini radnici na kulturnom polju. Stoga im je s pravom kulturna i književna povijest odredila časno mjesto u stvaranju naše književnosti.[1]

Djelovanje franjevaca u Hercegovini moglo bi se usporediti sa stoljetnim hrastom. Na tom još uvijek bujnom stablu Hercegovačke franjevačke provincije — danas s preko 270 članova koji djeluju na tri kontinenta (Evropa, Amerika i Afrika) — postoji i jedna grana koja predstavlja književni rad njezinih članova. Početak te grane u širem smislu, seže u trinaesto stoljeće.

Što se više približavamo potkorovnom tkivu grane koja predstavlja književnost hercegovačkih franjevaca, sve bolje se zamjećuju djela poznatih franjevaca: fra Ivana Ančića (1624.-1685.), fra Lovre Sitovića (1682.-1729.), fra Mije Čuića (1797.-1844.), fra Petra Bakule (1816.-1873.), — da spomenemo bar najpoznatije.[2]

Makar njihovo djelovanje i ne imalo visoku umjetničku vrijednost, ono se mora procjenjivati **kao dokumenat požrtvovnosti**

---

1) Usp. G. M. V., »I Francescani in Bosnia.« **Il Nazionale,** 3/1864., br. 27. str. 105-106.; CICIĆ A., »Nešto o književnosti bosanskih franjevaca.« **Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnog đaštva,** 1909/10., str. 143-153.; SLAVIĆ F., »Razvoj hrvatskih slova od g. 1646-1850.« **Naša misao** 30/1916., br. 5, str. 73-76.; URLIĆ Š., »Posljednji izdanci ćirilske pismenosti dalmatinskih franjevaca.« **Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,** 3/1923., knji. III, sv. 1-2, str. 87-91.; ROGOŠIĆ R., »Književni rad hrvatskih franjevaca do XIX vijeka.« **Nova revija,** 5/1926., br. 3-4, str. 410-424.; POPOVIĆ P., »Franjevci u našoj književnosti, nauci, umjetnosti.« **Franjevački vijesnik,** 34/1927., br. 2, str. 12-14; ILOVAČKA V. M., »Ilirski pokret među bosanskim franjevačkim novacima.« **Hrvatska prosvjeta,** 20/193., br. 4, str. 157-159; A. R. BUEROV (Glavaš fra Radoslav) »Franjevački prilog staroj hrvatskoj književnosti.« **Kalendar sv. Ante,** 16/1941. str. 124-127. JELENIĆ J., **Kultura i bosanski franjevci** sv. 1 i 2. Sarajevo 1912. i 1915. **Isti. Bio-bibliografija franjevaca Bosne i Srebreničke.** sv. 1. Zagreb 1925. MANDIĆ D., **Franjevačka Bosna.** Rim 1968. BARAĆ D., »Uzroci nastanka i bitna obilježja franjevačkog reda i bosanske redodržave.« **Godišnjak** (Sarajevo), 2/1973., str. 15-23; BROZOVIĆ D., »Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture — od Divkovića do fra Grge Martića«. **Godišnjak,** 2/1973., str. 35-53. GOŠIĆ N., »Neke bitne karakteristike bosanske srednjovjekovne književnosti (XII — XV vijek) i osvrt na pristup toj književnosti.« **Godišnjak,** 3-4/1974-75., str. 9-12 i KUNA H., »O raznovrsnosti veza i uticaja u bosanskoj franjevačkoj književnosti XVII vijeka.« **Godišnjak,** 3-4/1974-75., str. 39-50. OREČ L., **Mariokoncentrizam u pučkoj pobožnosti i djelima pisaca** u Bosni i Hercegovini za turske uprave. Ljubljana 1956.

2) Usp. MARKOVIĆ S., **Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII vijeka).** SDZ, 13/1958. NUIĆ A., »Patriotsko i religiozno obilježje Sitovićeve latinske gramatike (1713).« **Stopama otaca** (almanah), 5/1938-39., str. 76-100. GEORGIJEVIĆ K., **Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni.** Zagreb, 1969., str. 297-298. JELENIĆ J., **Bio-bibliografija,** cit. dj., str. 77-79. NIKIĆ A., »Književno djelo fra Petra Bakule (1816-1873).« **Godišnjak,** 3-4/1974-75., str. 61-83.

što je postao svojinom čitavog naroda — a »kad ga je narod prigrlio, znači da su ta djela nikla iz narodne duše«.[3]

Franjevačka književna djelatnost, nadalje, prošla je fazama kojima redovito prolazi književnost pojedinih naroda. »Nema primjera«, — ističe književni kritičar fra Radoslav Glavaš — »gdje bi narod već u početku kulturnog bivstvovanja stvarao makar i prosječna umjetnička djela. Trebalo je prijeći doba djetinjstva, formirati narodnu individualnost te izraditi književni jezik za stvaranje uspjelih književnih djela. Potrebne su mnoge predradnje prosvjetnog i kulturnog karaktera, jer, premda umjetnost živi u svakom čovjeku, treba mnogo vremena, da se steče izražajna mogućnost, s pomoću koje se saopćava vanjskom svijetu unutrašnje umjetničko zbivanje. Prema tome umjetna književnost pretpostavlja poodmaklu kulturnu sredinu, koja omogućuje i razumije takve književne tvorevine. Imajući to na umu, opreznije ćemo povući zaključke i lakše opravdati izvjesne manjkavosti u književnom radu franjevaca u Hercegovini.«[4]

Da bi se što bolje ocijenila povijesna i književna djela hercegovačkih franjevaca, ne smiju se ona nikad osamiti i odijeliti »od suvremenih političkih i kulturnih činjenica. Treba ih promatrati u sklopu svih događaja, pa će u tom pogledu i zaključivanja o književnom djelovanju franjevaca biti i izgledati pravednija. Takva proučavanja dovode do činjenice da su pisci pojedinih povijesnih i književnih djela ljudi koji su »nikli u narodu, ostali u narodnim redovima snoseći boli, patnje i radosti naroda«, a te okolnosti nužno su davale »i djela koja je narod odjednom razumio i prigrlio«.[5] Tako je bilo u dalekoj i bližoj prošlosti.

Prema razvojnim fazama književnost hercegovačkih franjevaca u naslovljenom vremenskom periodu može se podijeliti u dvije etape. — Oko godine 1908. nalazi se granična točka pojedinim etapama. Spomenute godine, naime, pod utjecajem studentskih pokreta osniva se Zbor hercegovačkih franjevačkih bogoslova »Bakula« (23. X. 1908.) s ciljem: »Što viša samoizobrazba u svim kulturnim, socijalnim i pastoralnim pitanjima; njegovanje svih vrsta katoličke književnosti, a osobito njezine bogoslovsko-znanstvene strane i širenje katoličke štampe.«[6] Te iste godine Provincija je dobila prvog doktora u osobi fra Leo-

3) O navedenim kulturnim radnicima još uvijek ne postoje dolične monografije ni studije. Usp. ( ) »Tiskara don Frane M. Milićevića u Mostaru.« **Mostar i Hercegovina**, Mostar, 1937. str. 189-192. ZUBAC T., »Kulturno stanje i politička djelatnost hercegovačkih Hrvata od okupacije (1878) do aneksije (1908).« **Hrvatska smotra**, 9/1941., br. 8-10, str. 502-516: PETROVIĆ L., »Prva hrvatska tiskara u BiH.« **Napredak**, 28/1938., str. 57-70 i BUEROV A. B., »Franjevački prilog . . .«, **cit. dj.** str. 127.

4) BUEROV A. B., »Književni rad franjevaca u Hercegovini. (Nekoliko misli).« **Stopama otaca**, 3/1936-37., str. 103.

5) **Isti**, »Franjevački prilog . . .« cit. dj., str. 127.

6) Usp. MAJIĆ Č., »Osvrt na historijat i rad zbora 'Bakula'« **Stopama otaca**, 5/1938-39., str. 17-32, posebno str. 20

na Petrovića. Slijedeće godine (1909.) među širokobriješkim đacima osniva se literarna sekcija društva 'Polet' i započinje s izdavanjem lista **Ruža** — gdje je i Antun Branko Šimić objavio svoje prve pjesme.

1. Period enciklopedijskog zahvata u sva područja

Ne ulazeći u širu analizu političkih previranja prigodom prestanka turske i nastanka austro-ugarske vlasti kao ni u život naroda i franjevaca u novim okolnostima, treba reći da su se hercegovački franjevci u novim prilikama posvetili materijalnoj izgradnji i kulturno-vjersko-nacionalnom uzdizanju svoga naroda.[7] Stoga smatramo potrebnim baciti kratki pogled na stvaranje pojedinih franjevaca:

1) **Fra (don) Franjo Milićević** (1835.-1903.) istodobno u **Narodnom koledru** 1867. objavljuje informaciju »Tursko nasilje« i priopćava epsku narodnu pjesmu »Momak i djevojka«. Slijedeće godine u istom **Koledaru** objavljuje priloge iz svoje zbirke »Sunčeva ženidba« i članak »Hercegovina i Hercegovci«, u **Slavjanskom jugu,** 1/1868., sv. 3-4, str. 115-118. Uz još nekoliko članaka objavljenih u spomenutom **Koledaru** 1874. on izdaje knjige: **Perivoj darova nebeskih.** Zagreb, 1867.; **Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini.** Mostar, 1873. — knjiga koja mu se pripisuje; **Nauk katolički za III. razred** ... Mostar, 1874.; **Nova slovnica talianska.** Mostar, 1874.; **Novi bukvar** ... Mostar, 1874.; **Kita bogoljubnosti** ... Mostar, 1876.; **Mali Stolitnjak ili koledar za sto godinah** ... Mostar, 1878. i druge. Malo kasnije, uz svestranu pomoć pojedinih franjevaca, iako se sekularizirao da bi mogao posjedovati tiskaru, god. 1883. počinje izdavati list **Bosiljak hercegovački,** list zabavni za pouku i književnost s ciljem »... što zabavom onako priprosto rabljenom utrti u Hercegovini put prosvjeti i napredku, kakvom se blaže druga braća Slaveni«. Da se to ostvari, don Franjo poziva suradnike da bilježe sve što je iz narodne duše proizišlo »... neka se vidi kakvih usred krših na sunčanoj žegi i sjevernoj bridi može raspupati cvietova da jih stid nije pored onih štono u gospodskim perivojima gospodske ruke odgajaju«.[8] Kad ovaj prvenac kulturnog blaga i žurnalistike

7) USP. ARHIV P (rovincije u Mostaru). **Povijest,** sv. 3. NIKIĆ A., »Znamenitiji događaji u Hercegovini od 7. V. 1883. do 29. IV. 1886.« **Kršni zavičaj. 1975.,** br. 8 str. 62-71 GAVRANOVIĆ B., **Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine.** Beograd 1935.

8) Usp. ( ) »Našim častnim čitateljem.« **Bosiljak hercegovački,** 1/1883., br. 3, str. 1-2.

u Bosni i Hercegovini nije mogao izlaziti bez kljaštrenja cenzure — što je dovelo do zabrane — don Franjo ne sustaje, nego mijenja listu ime u **Novi hercegovački bosiljak** (1885.) i s 38. brojem u **Glas Hercegovaca** (1885.-1896.). Taj list — uz objavljivanje književnih priloga, vijesti, prikaza i narodnog blaga — prelazi u izravno političko uzdizanje čitatelja. Činjenica je da mnogi prilozi nisu potpisani, jer pojedinim piscima nije bilo stalo do imena nego do bogaćenja i uzdizanja čitateljske publike. Nakon prestanka izlaženja **Glasa** — a i tu je Monarhija uplela svoje prste preko Nedjeljka Radičića — don Franjo se povlači u Blagaj. Prati uspjelu akciju fra Radoslava Glavaša koji god. 1898. uz pomoć Dioničkog društva, pokreće list **Osvit,** gdje je god. 1903. (br. 12.) objavljena i Autobiografija don Frane Milićevića. Milićević je ispočetka bliz staronarodnom govoru, »koji je kasnije često poprimio novinski karakter, ali je s time dobio na lakoći i gibljivosti stila«.[9]

2) **Fra Martin Ljubić** (1833.-1884.) surađivao je u listovima što su izlazili u Zadru, Splitu, Zagrebu i u **Bosiljku hercegovačkom** (Mostar), ali bez potpisa. Pripisuju mu se: članak »Odgovor hercegovačkih katolika na memoradum ljubuških muslimana« u **Narodnom listu** od 15. III. 1879. br. 26,[10] i djela: **Razbistrimo, Crtice iz prošlosti i sadašnjosti za budućnost.** Mostar, 1893. **Povijest Bosne i Hercegovine,** Mostar, 1894. i **Istina ili hrvatski jezik,** Mostar, 1890. Za ista djela se napominje da su od strane vlasti bila znatno osakaćena »preventivnom cenzurom«.[11]

3) **Fra Anđeo Kraljević** (1807.-1879.) napisao je i objavio više djela informativno-vjerskog (**Šematizam.** god. 1853.), teološkog (**Razgovorʼ duhovni ...** 1860., **Put križa.** 1870., **Ispovidnik kod bolesnika.** Zadar, 1870.; priredio drugo izdanje MILETIĆ A., **Iztumačenje ...** Rim, 1867.), prosvjetnog (**Zabava duhovna za dicu školsku.** Mostar, 1874.) i leksikografskoga (**Grammatica Latino-Illyrica.** Rim, 1863.) karaktera.[12]

---

9) BUEROV A. B., »Književni rad . . .« **cit. dj.** str. 103-104.

10) Usp. ARHIV P., **Povijest,** sv. 3. str. 458-464.

11) Usp. MANDIĆ D., **Etnička povijest Bosne i Hercegovine.** Rim, 1967. str. 430 i GRUBIŠIĆ S., »Stariji književni rad Herc(egovačkih) franjevaca.« **Stopama otaca,** 1/1934-35., str. 117. Izgleda nam vjerojatnije da su bar neka, ako ne i sva navedena djela fra Radoslava Glavaša.

12) Usp. PETROVIĆ L., »Fra Anđeo Kraljević.« **Napredak,** 29/1939., str. 104-116.

4) **Fra Paškal Buconjić** (1834.-1910.) još kao profesor u Rimu objavio je djelo **Govor u slavu SS. Ćirila i Metoda** (1866.). U Mostaru je objavio djela: **Un cenno semplice ...** (o uzrocima Hercegovačkog ustanka) i **Šematizme** 1892. i 1899. Zbog svestranog pomaganja kulturnih i socijalnih akcija u Hercegovini dobio je naziv **Mecena,** a zbog političkog držanja **Hrvatski Leonida.** Pomagao je politički list **Osvit** i rad Dioničke tiskare.[13]

5) **Fra Radoslav Glavaš** — stariji — (1867.-1913.) bio je dugogodišnji suradnik **Glasa Hercegovaca,** te pokretač i suradnik **Osvita** i **Kršćanske obitelji** (kojoj je bio urednik od 1900.-1904.). Surađivao je u **Franjevačkom glasniku** (1895. i 1897.), **Serafinskom perivoju** (1909.) i **Večernjem Sarajevskom listu** (1910.). Objavio je povijesna djela: **Malo više istine ili odgovor nepozvanim sudijama.** Mostar, 1900., **Politika bosansko-hercegovačkih franjevaca u prošlosti i sadašnjosti.** Mostar, 1904., **Spomenica pedeset-godišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave.** Mostar, 1897.; onda životopise: **Život Isusa Krista.** Mostar, 1908., **Život i rad fra Rafe Barišića.** Mostar, 1900. i **Biskup o. Paškal Buconjić ...** Mostar, 1910. »Najljepši uvodnici i prigodni članci« u **Osvitu** istekli su iz njegova pera.[14] Njegov način izražavanja »ne zaostaje ni za jednim njemu suvremenim stilom.« U polemici je oštar, pokretljiv i lapidaran dodajući nešto od novinske zajedljivosti, a u biografijama staložen, rijetko uzbudljiv dajući adekvatan izražaj misli, koju je htio priopćiti.[15] Književni kritičar fra Radoslav Glavaš mlađi veli: »S radovima fra Radoslava Glavaša završuje rad starija generacija. Tko se pobliže upozna s njenim razvojem uvjerit će se o golemom uspjehu i vidnom napretku u formalnom pogledu. Sadržajna strana nije također onako jednolika i ograničena, jer je zahvaćeno u sva pitanja, koja su onodobno zanimala Hercegovinu.«[16] Posebna zasluga pripada fra Radoslavu Glavašu i daljnjim urednicima, da su u otvorenim rubrikama: pjesme, poučni članci, pripovijetke, primjeri, listak, književnost i vjesnik otvorili **Kršćansku obitelj** broj-

13) Usp. **Isti.** »Biskup fra Paškal Buconjić.« **Napredak,** 23/1934.,str. 73-78.

14) **Isti.** »+fra Radoslav Glavaš.« **Napredak,** 1915., str. 272-275.

15) BUEROV A. B., »Književni rad . . .« cit. dj., str. 104. Ističući najglavniju karakteristiku rada fra Radoslava Glavaša, Kalendar sv. Ante od god. 1941. (prosinac) ističe da je »pisac krepkog stila«.

nim civilima i franjevcima da preko objavljenih radova izi-đu iz svoje skrovitosti pred javnost. To je konačno potaklo pojedince da napišu i samostalna uspjela djela fra Ambro Miletić, fra David Nevestić i fra Nikola Šimović.

6) **Fra Martin Mikulić** (1841.-1912.). Kao mladi profesor napisao je za đake na latinskom jeziku djelo **Retorica.** Izdao je, također na latinskom dva **Šematizma** svoje provincije, prvi god. 1882. a drugi, zajedno s fra Radoslavom Glavašem, godine 1903. Osim navedenih radova pisao je dosta i na hrvatskom jeziku. Njegovi radovi — zgodne pričice, poslovice i pripovijetke — tiskane su u **Glasu Hercegovaca, u Osvitu, Radničkoj obrani, Hrvoju** (Mostar), te u raznim glasilima Banske Hrvatske i Dalmacije. Surađivao je i u **Franjevačkom glasniku** i **Katoličkoj Dalmaciji.** Svoje radove često nije potpisivao, a oni potpisani nose pseudonim — Pustinjak ispod Maliča i iz Borka. Do sada poznati njegovi radovi jesu: **Zvonarev teljig.** Mostar, 1901.; **Dievac od devedeset godina** i **Vitinski lovac Levan** — tiskani u **Osvitu** god. 1899.-1900., a god. 1903. otisnuti pod zajedničkim naslovom **Samac i beskućnik; Narodna torba** — otkao pustinjak iz Borka — Mostar, 1902.; **Istine koje nisu istinite.** Mostar?; **Drveni strojevi.** Sarajevo, 1973.; »Brusarev brzdar«. »Šta mi je to?' zameće i drieši Pustinjak iz Borka.« **Hrvoje,** 16/1904., str. 86-90. U rukopisu je ostavio djela: **Mudra knjiga** pisana god. 1875. i **Dnevnik u Ružićima** (1897/98). U svojim crticama i pripovijestima fra Martin Mikulić je prikazao život hercegovačkog seljaka — njegovu svakidašnjicu, »njegove obaveze u vrijeme turske vladavine i njegov život u doušničkoj i birokratskoj Austriji. Sve svoje radove pisao je na osnovi narodnih običaja, pripovijedanja i vjerovanja u svakodnevne mijene ljudskog života. Njegova djela imaju osobito veliku vrijednost s obzirom na leksičko blago. Riječi je crpio iz govora seljaka kojemu je bio pastir.«[17] Urednik »Školskog Vjesnika« 1902. opisuje svoje dojmove nakon pročitanih pripovjesti: »Kako jedan pisac može krasno raz-

16) BEUROV A. B., »Književni rad . . .« **cit. dj.** str. 104.

17) O njemu je napisao nekoliko prikaza. Citirani su tekstovi preuzeti MILIĆEVIĆ I., »O fra Martinu Mikuliću.« **Napredak.** 1929., br. 10, str. 90-91. Usp. ZUBAC T., »Zaboravljeni fra Martin Mikulić«, **Napredak,** 1941. br. 1, str. 2-4, MIJATOVIC A., »Martin Mikulić.« **»Dobri Pastir** (revija) 23/1973., str. 211-214. i MIKULIĆ M., **Pustinjakova pripovijetka** (priredio I. Alilović). Duvno 1972., str. 9-21.

viti svoj pripovjedalački dar, ako se lati predmeta koji mu iz duše izvire, to se vidi iz, 'Zvonareva teljiga'.«[18] U toj pripovijesti fra Martin opisuje svoj život i službu.[19] »Ko želi, da se okrijepi svježim, jedrim štivom, neka posegne za ovom knjižicom. 'Pustinjaku' pak 'ispod Maliča' poručujemo, neka ne zakopa svoj krasni talenat, nego da i opet podari ovakvim čestitim darom književnost naroda koji mu je toliko na srcu.«[20] Druge pripovijesti — Samac i beskućnik — ocijenili su da se »odlikuju zdravim i jedrim narodima shvaćanjem, krasnom pučkom dikcijom i logikom«.[21] Stoga je opravdan ukor književnika Ivana Milićevića javnosti: »Fra Martin je toliko vrijedan, te je zaslužio da i stotinjak nas piše o njemu. On je uistinu prevrijedan i prezaslužan čovjek, sada posvema zaboravljen, kao što to kod nas i biva.«[22] Fra Martin je »prvi naš pisac koji je unio u književnost ovaj dio Hercegovine što se naziva Bekija i Ljubuška nahija«.[23] U Fra Martinovim djelima nalaze se veoma česti jezični lokalizmi koje on svjesno unosi kako bi što bolje prikazao narodnu filozofiju u poslovicama i mudrim izrekama.[24] U fra Martinovoj **Mudroj knjizi** nalazi se dosta zrnaca narodne mudrosti i kolorita što ih je on na umjetnički način razradio u svojim djelima.[25]

Objavljivanje fra Martinovih pripovijedaka bilo je ugodno iznenađenje za kulturnu javnost. Na **Zvonarev teljig** osvrnuo se svojevremeno i pjesnik S. S. Kranjčević istaknuvši da ona »u prvom redu otkriva pisca orginalna jezika i živo živcato pripovijedanje negdje sred hercegovačkog kamenja-

---

18) Ispod prikaza što ga je potpisao Lj. Dić uredništvo je stavilo svoju napomenu. Vjerojatno je pisac prikaza Dvorniković Ljudevit (?). Usp. **Školski vjesnik**, 9/1902., str. 314-315.

19) Usp. PUSTINJAK ISPOD MALIČA. **Zvonarev teljig.** Mostar, 1901. str. 3. »Ta je služba u očima svjetine lahka, sjajna, veličanstvena, a u sebi pretrudna, pogibljena po dušu i tielo, upravo sužanjska, kojoj jednake ne nađe pod svodom nebeskim u društvu ljudskom.«

20) Usp. DVORNIKOVIC Lj., »Zvonarev teljig . . .« **Školski vjesnik**, 9/1902., str. 314-315.

21) **Isto mjesto.**

22) Usp. MILIĆEVIĆ I. A., »O fra Martinu Mikuliću.« **Napredak**, 1929., br. 10, str. 90-91.

23) Usp. MIKULIĆ M. **Pustinjakove pripovijetke . . .**, cit. dj., str. 8. — tvrdnja priređivača prof. Ivana Aličovića.

24) Usp. MIKULIĆ M., **Pustinjakove pripovijetke . . .**, cit. dj., str. 20.

25) ARHIV P., **Mudra knjiga svaštarica o. Martina Mikulića god. 1875.** Sama godina pisanja predstavlja nam svijest fra Martina Mikulića o njegovim sposobnostima za književna stvaranja i plan za pisanje pojedinih djela.

ra, te da bi 'Pustinjak ispod Maliča' dobro učinio kad bi kojom zgodom i opet naoštrio svoje pero«.[26] Fra Martin Mikulić je — kako tvrdi fra Radoslav Glavaš — »dao nekoliko napetih, kompozicijskih dotjeranih i samo mjestimično neujednačenih pripovjedaka iz narodnog života. Može se reći bez pretjerivanja da spadaju među najuspjelije pripovijetke iz narodnog života po bogatstvu narodnog izražajnog kolorita«. Stoga nije nikakvo čudo da su njegova djela uzimana kao primjer u školskim klupama i da su se njegovoj pučkoj psihologiji, duhovitosti i humorističnosti ljudi divili.[27]

Fra Martinova djela su, konačno, jedan leksikon minulog narodnog govora odjeven u umjetničko ruho te su i danas privlačna čitateljskoj publici.

2. Period specijalizacija

a) **Disquisitio historica in originem usus slavicae idiomatis in Liturgia apud Slavos praeciupe Chroatos** (Povijesna rasprava o počecima upotrebe slavenskog jezika u Liturgiji kod Slavena posebno Hrvata). Mostar, 1908. prvi je doktorski rad, napisan uz pomoć priznatih stručnjaka, kojom je fra Leon Petrović (1883.-1945.) promoviran za doktora teologije — **povijesna** skupina. Ta studija je, čini se, postala smjerokaz u daljnjim istraživanjima i napisanim studijama prvog doktora Provincije[28] i dovela ga do završetka posthumno objelodanjene knjige: **Krstjani bosanske crkve.** Sarajevo, 1953.

Petrovićeve stope dvadesetih godina ovog stoljeća slijedio je fra Dominik Mandić (1889.-1973.), koji je dugi niz godina posvetio uspjelim studijama iz povijesti Franjevačkog reda, Bosne i Hercegovine te susjednih franjevaca i zemalja — ukupno 250 bibliografskih jedinica (knjige, članci i rasprave). O njemu i djelima napisano je oko 150 prikaza i osvrta.[29] Njima su se tridesetih godina pridružili fra Oton Knezović i fra Bonicije Rupčić, osobe koje su zbog svojih sposobnosti i gotovo enciklopedijskog znanja uglavnom napustile svoju specijalizaciju. Prvi se dao na proučavanje povijesti književnosti **(Početak romantizma u našoj književnosti.** Sarajevo, 1930.; **Književni realizam.**

---

26) BUEROV H. R., »Književni rad . . .«, **cit. dj., str. 104.** Kranjevičevo mišljenje citirano prema BUBALO J., »Šest knjiga naših ognjišta.« **Dobri Pastir** (revija), 24/1974., sv. 1-4, str. 297.

27) MIJATOVIĆ A., »Martin Mikulić.« **Dobri Pastir** (revija), 23/1973., sv. 1-4, str. 214.

28) Fra Leonove članke i rasprave, objavljujemo po raznim časopisima, donekle sam prikupio — kao i odgovarajuću literaturu, ali još nisam objavio. Usp. NIKIĆ A., **Bio-bibliografija hercegovačkih franjevaca.** Rukopis, pod Petrović fra Leo.

29) Usp. **Isto** pod — Mandić fra Dominik. NIKIĆ A., »Dr. fra Dominik Mandić.« **Naša ognjišta,** 3/1973., br. 5, str. 18.

Beograd, 1932.; **Fra Grga Martić.** Sarajevo, 1931.; povijesti hrvatskog naroda i Franjevačkog reda, prevođenju vjerskih djela i leksikografiji (**Engleska vježbanica s gramatikom.** Chicago, 1959.). Fra Bonicije Rupčić se rasplinuo u predavanjima teološko-filozofskih predmeta i pisanju arheoloških članaka. U naslovljenom vremenskom razdoblju navedenim stručnjacima-povjesnicima pridružio se i fra Bazilije Pandžić, koji je svojim neumornim pčelinjim radom po rimskim arhivima napisao vrijedna i zapažena djela iz povijesti Franjevačkog reda (**Annales Minorum,** sv. 23. i 24.), studije iz povijesti istočne Hercegovine (**De dioecesi Tribuiensi et Mercanensi.** Roma, 1959.) te osvijetilo manje poznate događaje i osobe iz povijesti (»Vida y obra de Jorge Dragičević«. **Studia Croatica,** 11/1970., sv. 38-39, str. 114-131, što u dopunjenom izdanju izlazi u reviji **Dobri Pastir** god. 1976.).

b) **R u ž a,** list literarne sekcije, kako je navedeno, izlazila je god. 1909. do 1914. te od 1928. do 1934. U prvom broju naglašeno je slijedeće: »Pero je savremeno oružje, ono orlovo perce, koje je negda za strelicom letjelo, da joj pravac daje. U naše vrijeme pero ravna sudbinom i najviših država. Jedan samo potez pera više vrijedi nego milijuni vojske.« Zatim poziva članove **Poleta:** »Zalivajmo našu 'Ružu' znojem čela svojega, da jednoć mognemo s njezina busa po komad otkinuti i za njedra si ga zadjenuti. Nemojte, drugovi, da zazivljemo na se kletvu naših potomaka. Samo u radu je spas.«[30] Nakon toga slijedi budnica pokretača i urednika **Ruže** Josipa Biške (1890.-1916.) gdje, između ostalog stoji:

»Rasti, Ružo, širi grane,
Kad i naša zora svane
Da u hladu tvome veljem
Počinemo sa veseljem.«[31]

Stvarno je literarna sekcija društva 'Polet' širila svoje grane sve dok s 'Ruže' ne pade »zadnji listić, kadno kobna iskra iz Sarajeva zapali požar svjetskog rata«.

Ratne strahote preživjela je **Kršćanska obitelj,** a poslijeratni politički horizont pratila je **Narodna sloboda** (1919.-1932.).

Godina 1928. **Ruža** ponovo procvjeta i krasota njezinih cvjetova obnavlja se do god. 1934. »Sad je rad«, pjesma objavljena u prvom broju procvjetale **Ruže,** čini se da je svojim snažnim pozivom stvarno naišla na svestrani odziv među hercegovačkim franjevcima.[32] Pokreće se interno glasilo **Hercegovina franciscana** (1935.-1944.), almanah **Stopama otaca** (1934/35.-1938/39.) i obnavlja **Kršćanska obitelj** (1938.-1944.). Ta su glasila uistinu omogućila pojedinim osobama da od rane mladosti nađu dostojan izražaj svojim doživljajima.

30) BIŠKO J., »Uvodni danak.« **Ruža,** 1/1909., br. 1, str. 4. Naslov je uzet iz sadržaja.

31) **Isto mjesto.**

32) PIERRE (Petar, fra Vinko Nuić?), »Sad je rad.« **Ruža,** 5/1928., br. 1, str. 4.

Nadalje još dvadesetih godina pojedini hercegovački franjevci šire ogranak na grani hercegovačke književnosti među iseljenike u Americi. Tih godina objavljuju u raznim hrvatskim listovima Novoga kontinenta svoje radove fra Mijo Čuić, fra Ambro Mišetić, fra Blaž Jerković i drugi. Dvadesetak godina kasnije, kad su pridošle nove snage, spomenuti ogranak poprima sve življe elemente, počinje se s izdavanjem **Hrvatskoga katoličkog glasnika** (1942.) i **Hrvatskoga kalendara** (1944.) ne isključujući se od suradnje u ostalim časopisima i listovima.

U formaciji i osobnoj specijalizaciji hercegovačkih franjevaca, posebno tridesetih godina XX. stoljeća, **Ruža** je pružala putokaz u budućnost sjemeništarcima, a almanah **Stopama otaca** bogoslovima, kako bi **Kršćanska obitelj** i ostali listovi u kojima su surađivali pojedini hercegovački franjevci te samostalna djela bila čisti plodovi lijepe umjetne književnosti. Tako se donekle može pratiti razvoj pojedinaca od početka do njihovih vrhunaca.

Zadržat ćemo se samo na istaknutijima.

1) **Glavaš, fra Radoslav** — mlađi — (1909.-1945.) počeo se javljati, koliko je poznato, pjesmama »Robu ljubavi«[33] (**Ruža**, 6/1929., str. 9) i »Slutnja«[34] (isto, str. 15-16).

Zatim uglavnom prelazi na područje književne kritike. Tako je u Feuilletonu **Ruže** pod naslovom »*Novi pripovjedači*« *Ljubomira Marakavića* započeo s nekom sumnjom: »Teško je pisati o piscu, koji još nije dao svojih životnih djela, a osobito svrstati mlada pera pod određen stupanj kritičke ocjene, jer neka lica još nalaze djelomično umjetničke invencije.«[35] Surađivao je u **Franjevačkom vjesniku, Hrvatskoj prosvjeti, Hrvatskoj smotri, Hrvatskoj straži, Hrvatskom narodu, Kalendaru sv. Ante, Katoličkom tjedniku, Luči, Selu i gradu, Stopama otaca, Životu,** i drugima.

U kratkom stvaralačkom radu — svega desetak godina — objavio je velik broj studija i napisao zapažene prikaze o velikanima svjetske i nacionalne književnosti. Među ostalima pisao je 1931. o Aliji Nametku; 1932. o Ivani Brlić-Mažuranić i o Stanislavu Šimiću (te 1937., 1938. i 1939.); godine 1934. o Dmitriju Sergejeviću Merežkovskom; 1935. o P. Čaadaevu i Ivanu A. Bunjinu; 1936. o Henriju Bremondu, Tolstoju, Turgenjevu i Dostojevskom; 1937. o Tomislavu Prpiću, Karlu Marksu, Olinku Delorku, Ljubomiru Marako-

33) AB (Glavaš fra Radoslav), »Robu ljubavi.« **Ruža**, 6/1929., str. 9.
34) R. ANDREJEV (Glavaš fra Radoslav), »Slutnja.« **Ruža**, 6/1929., str. 15-16.
35) A. BUEROV (Glavaš fra Radoslav), »Novi pripovjedači. Lj. Marković.« **Ruža**, 7/1929-29., str. 34-36.

viću, Miroslavu Krleži, Milutinu Nehajevu, Aleksi Kokiću, Marku Čoviću; 1938. o Lenjinu, Nikoli Kordiću i Ivanu Sopti; 1939. o Anti Kovačiću i Milanu Ogrizoviću; 1940. o Gašparu Bujasu; 1943. o Andriji Iliću i Anti Jerkoviću; 1944. o Croceu i Haleru. U istom vremenskom periodu objavio je i nekoliko studija iz teorije i povijesti književnosti: 1939. »Zakašnjenje u hrvatskoj književnosti«, »Viša i niža književnost«, »Hrvatstvo starih pisaca Dalmatinske Hrvatske«; 1938/39. »Ruska, talijanska lirika i engleski eseji«; 1933., »Narodna pjesma u Hercegovini«, »Književni rad franjevaca u Hercegovini« i »Franjevački prilog staroj hrvatskoj književnosti«, te »Socijalna ili klasna književnost (1937.) i druge.[36]

Ipak, ono po čemu je fra Radoslav Glavaš prispio među priznate književne kritičare, po sudu svojevremene kritike, jest djelo: **Jakša Čedomil, Osnivač moderne hrvatske kritike,** Zagreb, 1942.[37]

Fra Radoslav Glavaš — mlađi — kao malo tko obogatio je prirođene sposobnosti solidnim znanjem iz opće kulture i književnosti posebno. Fluidnim, jasnim i laganim stilom, odmjerenim riječima i zaključcima napisao je relativno velik broj zapaženih kritika i ocjena, kao i vrijednih studija. Po tome — prvi među hercegovačkim franjevcima — zauzima vidno mjesto među književnim kritičarima.[38]

2) **Bubalo, fra Janko** (1913.) je svoje književno »ja«, uz nekoliko pripovijedaka,[39] utkao u pjesme. Još god. 1932. objavio je »Pjesmu vječnom putniku«.[40] Kasnije pjeva u almanahu **Stopama otaca.**[41]

---

36) Usp. NIKIĆ A., **Bio-bibliografija** . . . — Glavaš fra Radoslav.

37) J. Čedomil je pseudonim književnog kritičara **dr. Jakova Čuke**

38) Usp. MILKOVIĆ Z., »Knjiga o modernoj hrvatskoj kritici. Andrija Radoslav Glavaš (Buerov). Jakša Čedomil . . .« **Hrvatski narod,** 4/1942., 557, str. 2; SMERDEL T., »Jakša Čedomil . . .« **Nova Hrvatska,** 2/1942., br. 296, str. 11; JURIN J., »A. R. Glavaš: Jakša Čedomil . . .« **Hrvatska smotra,** 11/1943., br. 3-4, str. 298-300; MARAKOVIĆ Lj., »Jakša Čedomil . . .« **Hrvatska revija,** 16/1943., br. 10, str. 567-569; ŠIMIĆ Š., »Sitnozor nad veličinama **Savremenik,** 26/1937., br. 9, str. 325-331; HALER A., »Tko je subjektivist i relativist? Odgovor dru Radoslavu Glavašu.« **Spremnost,** 3/1944., br. 140, str. 6 i **Isti, »O** kritičkom radu Čedomila Jakše. Povodom izdavanja njegovih 'Prikaza i rasprava' i monografije A. R. Glavaša.« **Spremnost,** 3/1944., br. 126. str. 9.

39) Usp. NIKIĆ A., **Bio-bibliografija** . . . — Bubalo fra Janko.

40) NISLAV B. (Bubalo fra Janko), »Pjesma vječnom putniku.« **Ruža,** 9/1932., str. 13.

41) J. B.,» S pticama.« **Stopama otaca** (almanah), 1/1934-35., str. 35-36. TRTALSKI J., »Sunce u klasju.« **Stopama otaca,** 5/1938-39., str. 116-117.

I nakon punih trideset godina fra Janko se iznova poče javljati svojim pjesmama. Najprije su to bili kao neki iznenađujući kamenčići budućeg mozaika. Zatim su slijedile zbirke pjesama: **Koraci od jučer.** 1973. **Na rubu ništavila.** 1974.; **Između sna i zastava.** 1975., **Raspon trenutak.** 1976.

Tek nakon poplave tih zbirki ljudi su se počeli pitati: Zar je taj skromni Hercegovac trebao čekati šezdesetu godinu života da objavi svoju prvu zbirku, »i to u vremenu kada svaki nadobudni mladac želi što prije vidjeti vlastito ime 'ovjekovječeno' u posebnoj knjizi, ploči, showu, spektaklu . . .«?[42]

Otada fra Janko piše s tolikom lakoćom i snagom inspiracije, da redovito gotovo svaki svoj »ciklus« napiše za jednu ili dvije-tri uzastopne noći. I to tako da kasnije ne osjeća, uglavnom, nikakve potrebe da ih dotjeruje i u njima nešto mijenja. »Što napisah, napisah!« — ističe se u napomeni o piscu knjige **Raspon trenutka.**

Fra Janko ispunja nalog »Velikog puta« možda riječima-vodičima što ih je ispisao u prvoj pjesmi svoje mudre zbirke **Koraci od jučer** pod naslovom »Na pojilima«:

»Sve je u tome: da se pravo Drvo pronađe
da se na pravom mjestu zareže
da se u Zoru pravim putem pođe i
da se na pravo mjesto u predvečerje dospije.«

Promatrajući i uranjajući u književnu vrijednost fra Jankovih pjesama, jedni zamjećuju da su njegove pjesme »satkane od jednostavnih riječi rodnog mu kraja«, da »teku čisto i bistro«, da uvijek »izriču i potiču na razmišljanje«,[43] a drugi da »već prvi dodir s poezijom ovog pjesnika navješćuje da se radi o talentu koji nas osvaja ćutilnošću i umijećem«[44] kao plodom »životnog iskustva i otvorena oka«[45] pretvorenog u poetsku riječ gotovo do gnomike.[46]

---

42) GRGEC R., »Pogovor.« **Između sna i zastava.** Zagreb, 1975., str. 68.

43) ŠTOKALO G., »Pojavio se zreli pjesnik.« **Crkva u svijetu,** 1974., br. 2. str. 197-198.

44) Usp. MIŠIN J. »Vrelo iz kamena.« **Glas koncila,** 1974., br. 7, str. 16 i TRNSKY W. »Zavidan pjesnički domet. **Iskra,** 1974., br. 1, str. 58-59.

45) Usp. VASILJ S., »Pjesme koje su postale molitva.« **Naša ognjišta,** 4/1974,- br. 4, str. 19.

46) Usp. TRNSKY W., »Zavidan . . .«, **cit. dj.,** str. 58-59. Posebni dijelovi prikaza i osvrta doneseni su i u prilogu zbirke **Raspon trenutka.** Rijeka, 1976.

3) **K o r d i ć, fra Lucijan** (1914.) pjesmom »Jutro« objavljenom u **Ruži** god. 1929. stupio je na Parnas. Na tom mjestu ostao je sve do danas, objavivši koliko mi je poznato, preko 200 raznih pjesama, eseja, pripovijesti, crtica i drama po raznim časopisima u domovini i inozemstvu.

Pred odlazak u inozemstvo uzdisao je:

»O kako vonjaju jutros putovi mali
i svaka travčica, što se uz putove njiše
i sitno klasje u malome dolu kraj puta
i ptičje očice u bijelim kapljama kiše . . .«[47]

A u inozemstvu priznade:

»Ime je moje: mučenik i beskućnik;
polja su mi ležaj i oblak voden gunj . . .«[48]

Objelodanio je zbirke pjesma: **Zemlja.** 1951.; **Od zemlje do neba.** 1953.; **Pod arkadama neba.** 1964.; **Kroz plave zore.** 1961.; **Crvena dijagonala.** 1959.; **Exodus.** 1964.; **Svibi i ribizi.** 1968.; **Livade snova i vjetrova.** 1970., zatim izlazi antologija njegovih pjesama **Plime neizmjerja.** 1971.

Fra Lucijan je suvremeni pjesnik koji je svoja djela protkao potkom mudrosti i izražaja hercegovačkog naroda. Poput glazbenika Chopina sav je u prelijevanju svjetlosnih zraka.[49]

4) **P e t r i c, fra Svetozar** (1898.-1963.) pisao je novele, putopise i crtice, a objavio je i djela: **Le groupe litteraire de la Minerve Francaise.** Paris, 1927. i **Francuski katolički pisci od revolucije do danas.** Mostar, 1938. Posjedovao je kultiviranu sposobnost živog opisivanja žive i mrtve prirode, događaja i tematike.[50]

---

47) KORDIĆ A., »Jutro.« **Ruža,** 6/1929., str. 24.

48) Usp. BONIFACIC A., »Četiri mlada hrvatska pjesnika.« **Hrvatski kalendar,** 10/1953., str. 188.

49) Usp. NIKIĆ A., **Bibliografia d iLuciano Kordić della provincia dei Frati Minori di Erzegovina** (1929. — 31. VIII. 1970.) Roma, 1970. (rukopis) — posebno str. 6, bilješka br. 12, kao i **Isti, Bio-bibliografija . . .** — Kordić fra Lucijan.

50) Usp. (PETRIC) fra Svetozar, »Ustaj, oče, sirotinju hrani!« **Kršćanska obitelj,** 21/1938., br. 2, str. 37. O cjelokupnom književnom radu usp. NIKIĆ A., **Bio-bibliografija . . .** — Petric fra Svetozar.

Književnim radom u užem smislu bave se još fra **Gracijan Raspudić** (1911.), fra **Blago Karačić** (1914.) i fra **Jakov Bubalo** (1933.).

Inače, u ovom stoljeću ima preko dvadeset hercegovačkih fratara koji su člancima, raspravama i knjigama pismeno pokazali stručnost na različitim znanstvenim i praktičnim područjima ljudske djelatnosti.

Na području prikupljanja narodnog blaga istakli su se fra **Jerko Boras** (1878.-1946.), fra Ciprijan Brkić (1868.-1945.) i fra Dujo Ostojić (1863.-1938.).[51]

Na akciji skupljanja djela ne samo od književnog nego i općeg kulturnog značenja ističe se pionirski rad fra Dominika Mandića, koji je tridesetih godina XX. st. započeo otkupljivati rukopise i dokumente na orijentalnim jezicima. Tako su, s jedne strane, do danas — u originalu ili prijepisu — sačuvana i djela pojedinih pisaca i pjesnika iz Hercegovine, a s druge strane, uvelike povećana zbirka orijentalnih rukopisa (na 344) i dokumenata (Acta Turcarum, preko 2000 dokumenata) što se čuvaju a Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru.[52]

Konačno, najtrajniju uspomenu među narodom ostavio je fra Anđeo Nuić (1850.-1916.) svojim **Molitvenikom,** koji je prvi put izišao u Mostaru god. 1892., a do god. 1975. doživio 19 izdanja.

Zaključak

Nakon ovog relativno kratkog prikaza proizlazi da je književnost na stablu Hercegovačke franjevačke provincije — ovisno o broju članova i vanjskim okolnostima — neprestano rasla.

---

51) Podatke o navedenim piscima i skupljačima, kao i odgovarajuću literaturu može se pronaći: NIKIĆ A., **Bio-bibliografija** . . . pod odgovarajućim prezimenima i imenima.

52) »Prva i najstarija živa ustanova u Hercegovini koja je počela prikupljati i zaštićivati građu na orijentalnim jezicima« je Hercegovačka franjevačka provincija, predvođena provincijalima, posebno fra Dominikom Mandićem (1928 — 1934.). Fra Dominik je u vremenskom razdoblju od 1932. do 1934., kupovao rukopise i dokumente što mu ih je nudio i preprodavao Ahmet Gubeljić i drugi. Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa izradio je god. 1961, a Analitički inventar god. 1968. Hivzija Hasandedić. Usp. HASAN-DEDIĆ H., »Orijentalna zbirka provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru.« **Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine,** 8-9) 1968-69., str. 15-22. **Isti,** »Tri spisa iz orijentalne zbirke provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru.« **Glasnik arhiva** . . . **cit. dj.**, 10-11/1970-71., str. 305-309.

U prvom vremenskom razdoblju, uglavnom, postavljalo se pitanje što je potrebno, a u drugom koje sklonosti i sposobnosti posjeduješ. U jednoj i u drugoj fazi posebnu ulogu u rastu i razvoju franjevačke književnosti u Hercegovini odigrali su ipak pojedini časopisi.

U prvom razdoblju piše se i na tuđim jezicima — tada je napisao i prvo djelo hercegovačkih franjevaca na francuskom (ZUBAC A., **Discours sur le Tiers Ordre Franciscain.** Limoges, 1885.) i nekoliko djela na latinskom. U drugom, osim nekoliko iznimaka (uglavnom povezanih uz doktorske dizertacije), piše se na hrvatskom jeziku.

Srećom, sve te okolnosti pomogle su kristaliziranju mišljenja da je prošlo vrijeme enciklopedijskog zahvatanja, te sveznadarstva i kalendarske informativnosti. A to je usmjerilo rad pojedinaca na ograničeno područje i pokazalo da svatko nije umjetnik niti se može umjetno iznuditi djelovanje u tom pravcu.

Proučavanje književnosti hercegovačkih franjevaca od god. 1878. do danas omogućuje da se uvide nedostaci u njihovu književnom radu ali i nameće dužnost da se priznaju umjetničke vrijednosti pojedinih djela kojima su dali svoj prilog i zavičajnoj i nacionalnoj književnoj baštini.[53]

Dr. Andrija Nikić

---

53) Usp. BUEROV H. R., »Književni rad . . .«, **cit. dj.**, str. 104-105.

NIKOLA KORDIĆ — HRVATSKI PUČKI PJESNIK IZ HERCEGOVINE

(Uz 80. obljetnicu rođenja)

Hercegovina je stoljećima živjela u vihorima. Doduše, takva je sudbina dobrim dijelom pratila i ostale naše krajeve, ali se ovdje i priroda urotila protiv života. Škrta i posna zemlja, oteta kamenu, nikad nije mogla prehraniti brojno hercegovačko pučanstvo. Čak ni onda kad ne bi bilo suše ni nerodice. Oskudica i patnja pratile su hercegovačkog seljaka od kolijevke do groba. Stoga ova pokrajina i nema zamašnije kulturne baštine

ZBORNIK

KRŠNI ZAVIČAJ

broj 10

Rkt. Župni ured
79460 VITINA

Hercegovina. 1977.